

JOSEF DOHNAL

MALÝ ČLOVĚK A JEHO DOTYK S IDEOLOGÍÍ U I. ŠMELJOVA

Abstrakt

Stat' je věnována jednomu z „tradičních témat“ ruské literatury – „malému člověku“ v turbulentní situaci na počátku 20. století. Zatímco tradičně byl „malý člověk“ líčen jako oběť společenského rozvrstvení, povídka *Гражданин Уклейкин* Ivana Šmeljova napsaná v roce 1907 ukazuje hrdinu, ševce Uklejkinu jako svého druhu oběť falešně interpretované ideologie, zákulisí politického boje a obyčejných lidských slabostí stejně postaveného dělníka, který jej připravil i o obyčejné lidské štěstí a spokojenost.

Abstract

The article is dedicated to a traditional theme of Russian literature – that of the „common man“ in the unstable situation at the beginning of the 20th century. In the Russian literature of the 19th century the common man has been mostly depicted as a victim of the social stratification, but the short story *Гражданин Уклейкин* by Ivan Shmelev (written in 1907) showed the hero – the shoemaker Uklejkin – as a victim of the falsely interpreted ideology, of the political backrooms and of normal human weaknesses of a worker of the same social status; this worker deprived him of the common happiness and satisfaction.

Klíčová slova

téma „malého člověka“ ■ ruská próza přelomu 19. a 20. století ■ literatura a ideologie ■ Ivan Šmeljov ■ ruská povídka

Key words

the theme of the „common man“ ■ the Russian prose at the end of the 19th century and at the beginning of the 20th century ■ literature and ideology ■ Ivan Shmelev ■ Russian short story

Bytí ve světě znamená současně bytí ve světě ideologií.¹ Ne vždy si to však člověk plně uvědomuje a není-li ideologická stránka jeho bytí tím podstatným, k čemu se upírá, může si dovolit téměř zapomenout, že se jej ideologická stránka jeho sociální existence neustále dotýká, a to zejména ve svých projevech zasahujících do morálky a do hodnot, jimiž se on sám i lidé kolem něho řídí či mají řídit, zdaleka však nejen v nich.

¹ „Ideologie je propracovaná soustava názorů, postojů, hodnot a idejí s apologetickou nebo ofenzivní funkcí založenou na formulování politických, světónázorových nebo podobných zájmů určité skupiny. V politické a společenské praxi se ideologie vládnoucí skupiny projevuje např. ve formě filosofie, práva či morálky, obecně se skrže svou subjektivitu snaží o formulaci celkového výkladu společnosti a člověka jako takového.“ – <http://cs.wikipedia.org/wiki/Ideologie> (30. 12. 2007).

Téma „člověk a ideologie“ může být předmětem literárního zobrazení, protože takovýto „dotyk“ vytváří intenzivní napětí především tehdy, kdy se setkání s do té doby nepoznanou ideologickou koncepcí stává zdrojem změny, vnitřního či otevřeného konfliktu, který literární postavy na svých osudech dokumentují a modelují tak to, co v reálném životě mohou prožívat reální lidé. Dramatické jsou pak především intenzivní a rychlé změny, které takové setkání literární postavy s ideologií mohou provázet. Protože přelom 19. a 20. století je právě takovou „zlomovou“ etapou, dá se předpokládat, že to, co do jisté míry předznamenala ruská literatura 19. století (stačí namátkou jmenovat L. N. Tolstého a např. jeho román *Vzkříšení*), nachází odezvu a nové ztvárnění na počátku 20. století. Velmi zajímavou variantou tohoto tématu se na počátku 20. století stává téma „malý“ člověk a ideologie. To proto, že právě „obyčejný“ člověk prochází co do svého postoje ke světu nebyvalou změnou. Býval předmětem zobrazení v ruské literatuře už dříve, ale počátek 20. století vše nebyvalou měrou akceleruje, probíhá výrazná „reideologizace“ společnosti – kromě pravoslaví, které bylo do té doby základní ideologií nižších společenských vrstev, přichází druhá vlna pokusu o změnu.

V naší stati bychom se chtěli zaměřit na situaci „malého člověka“ žijícího svými „malými“ starostmi v situaci, kdy do jeho života vstoupí proud ideologie a tím jeho do té doby stereotypní způsob života ovlivní a pozmění. Učiníme tak s využitím textu jedné z povídek ruské literatury počátku 20. století – povídky *Гражданин Уклеikin* (1907) Ivana Šmeljova (1873–1950). Téma nás zajímá jako jedno z „podtémat“ obrazu přelomu dvou století – 19. a 20. – a jeho odrazu v životě nejen společnosti, ale i jednotlivce tak, jak je dokumentuje ruská umělecká literatura. Povídka sleduje velmi zajímavý fenomén té doby – střet „malého člověka“ s „velkými“ událostmi kolem něho v turbulentní době napjaté společenské situace let 1905–1907.

Zobrazení „malého člověka“ je jedním z arcitémat ruské literatury XIX. století. Stačí připomenout Puškinovu poému *Медный всадник*, pokračovat Gogolovými povídkami (asi nejtypičtější z nich by pak byla povídka *Шинель*), pokračovat pak můžeme Turgeněvovými díly (jako příklad může sloužit povídka *Муму*), zapomenout bychom neměli na autory naturální školy (např. na Grigorovičovu novelu *Антон Горемыка*), Garšin pak téma přenesl mimo jiné i do vojenského prostředí (např. v povídce *Четыре дня*) či do léčebny (*Красный цветок*), zmiňovat pak díla Dostojevského a L. N. Tolstého by bylo pověstným nošením dříví do lesa. Vznikl tak postupně model utlačovaného, událostmi zmítaného člověka z „nejnižší vrstvy společnosti“, člověka spíše bezprávného a mnohdy i bezradného, těžce zkoušeného, a přesto trpělivého. I tam, kde se ukazovala jeho jistá pasivita, to byl ale on, komu patřily soucitné sympatie autora i čtenáře. Tento model přechází i do 20. století, kdy jeho možná nejmarkantnější realizaci nacházíme v próze Ivana Bunina *Суходол*.

Jak si tedy v této tradiční tematické řadě vede povídka, kterou jsme zvolili jako předmět našeho zájmu? Zdá se na první pohled, že do ní plně zapadá.

Hrdinou Šmeljovovy povídky se stal švec Uklejkin. V expozici povídky jej vypravěč líčí jako šviháka: „Да, когда-то Уклеikin был знаток песни

и балалайки, балагур и форсун, старательно расчесывал вихры медным гребешком и начищал скрипучие сапоги до жару. Носил строченую косо-воротку, по праздникам сморкался в красный платок и заходил в парикмахерскую «подравняться».² Je to však jen v krátké retrospektivní pasáži, která kontrastuje s tím, jaký je Uklejkin „ted“³, tedy ve vyprávěném čase. Je ženatý, pije, v době opileckého záchvatu (запой) s radostí chodí vykřičet svoji nespo-kojenost před dům starosty. Není se co divit – oženil se s Matrjonou, která dříve sloužila u policejního náčelníka; do Uklejkina se zamilovala právě v oné době, kdy na sebe dbal a byl výborným hráčem na balalajku. Bylo to ale i v té době, kdy z domu policejního náčelníka narychlo odešla. Proč, to zjistíme v textu velmi snadno – stačí jen dát do souvislosti větu, kde se o něm Uklejkin zmiňuje jako o rezavém³, a konstatování, které přichází krátce po informaci, že si Matrjonu vzal: «А через шесть месяцев получил и рыжеволосого Мишутку».⁴ Pravda, k času vyprávění mezitím uteklo 10 let, ale stará křivda zůstala, i když už ne tak silně; celá jeho životní situace však Uklejkina hněte natolik, že se z něj stal známý pijan, který pak pod vlivem alkoholu nedokáže mlčet – je tak známou firmou, na jejíž skandály se mnozí chodí dívat jako na divadlo, zatímco policajti se jej vždy snaží co nejrychleji „uklidit“⁵. Navíc – práce zjevně nepatří k jeho nejsilnějším stránkám a rozhodně v ní není nikterak úspěšný, takže jej život nebaví, tluče bídu s nouzí a má dojem, že jeho žití nikam nesměruje, nemá žádnou perspektivu. Celý jeho životní pocit shrnuje stručně vyjádření: „Петля какая-то, а не жизнь. И не видать ничего.»⁵

Ani jeho vztah s Matrjonou není kdovíjak harmonický: „А Матрена [...] Теперь уж она вся обьявилась. Навязал себе на шею: ни одного-то дня не пройдет, чтобы поедом не ела. С самого утра точить начинает. Лучше бы было в ботинщиках жить. Как праздник, сейчас бы на бульвар, музыка полковая.»⁶ Hádky, urážky, manželský nesoulad, kdy Matrjona Uklejkina podvádí i s podnájemníkem, soustružníkem, který u nich na rozdíl od jiných vydržel celý rok. Výsledkem je permanentní Uklejkinův pocit křivdy, našťvanosti na kohosi, kdo mu nedá žít.

Výraznou změnu do jeho života přináší až nový podnájemník – Sinica. Přináší mu nový pohled na život – nové pojmy, nové vidění toho, co je a může být. «[...] – все стиралось и умолкало перед тем, что смутно стояло в душе. Доживаются последние дни всего этого. Близится что-то грозное. Так обещал Синица, человек образованный. И Матрена отходила на дальний план, потому что тогда все изменится.»⁷ Je evidentní, že Sinica do Uklejkinova života vstoupil

² Шмелев, И. С.: Повести и рассказы. Москва 1960, с. 31.

³ «Усач-то ваш дома? Рыжий-то?» – Шмелев, И. С.: Повести и рассказы. Москва 1960, с. 32.

⁴ Шмелев, И. С.: Повести и рассказы. Москва 1960, с. 33.

⁵ Там же, с. 34.

⁶ Там же, с. 35.

⁷ Там же, с. 38.

nejen jako podnájemník, ale také jako nositel revolučních myšlenek, revoluční rétoriky i nadějí a očekávání. Vše to nové se pro něho slévá do jediného pojmu, který nemá jasný racionálně uchopitelný obsah, je ale všeobjímající nadějí: občan. Pro Uklejkina přichází to nejdůležitější, co mu chybělo: vidí budoucnost slibující mu, že se bude mít lépe, že ho nebudou ostatní pokládat za nicku, že ho nebudou okrádat, šidit, pohrdat jím, smát se mu i poroučet. A když zjistil, že Sinica není sám, že i další myslí stejně, troufнул si sebevědomě požádat o dlužné peníze – a dostal je! Je to pro něho jasný signál toho, že změny nastaly, že Sinica má pravdu. Život pro něj dostal nový smysl natolik, že dokonce přestal pít. Místo pití chodí na schůze, dotazuje se, zda a za jakých okolností může volit, zajišťuje si na úřadech vše, co je třeba k tomu, aby mu možnost volit neutekla. Nastává pro něho nový, euforický pocit smysluplnosti změn, víry v to, že během kratičké doby bude všechno jinak, lépe.⁸ Dokonce i k Matrjoně se pokouší chovat jinak, lépe a vstřícněji, smířlivěji, jako by hledal zbytky toho, co zůstalo z počátků jejich vztahu, ale je odbyt. Není to však pro něj signál k zamyšlení, natolik je zaujat svými občanskými záležitostmi, především nadcházejícími volbami a volebními schůzemi, které jím předcházejí. Ústředním pocitem se pro něho stává pocit vlastní důležitosti a hodnoty vyjádřený v dialogu s Matrjonou: «Я теперь [...] Знаешь ты, кто я теперь? [...] Гра-жда-нин! [...] Ей богу!»⁹ Vlastní důležitost, pocit, že se povznesl z nicotnosti na úroveň lidí, kteří mohou rozhodovat a jejichž mínění je bráno v potaz – to jsou změny, které v jeho vědomí nastávají pod vlivem myšlenek a pojmů vzatých z ideologické výbavy, se kterou jej seznamuje a kterou do jeho života vnáší Sinica.

Ze soukromé osoby – ušlápnutého ševce Uklejkina – se stává osoba veřejná, důležitá; tento pocit Uklejkina natolik pohlcuje, že zapomíná na vodku i na svůj soukromý život. Jde dokonce tak daleko, že se vydává za jedním svým zákazníkem, pomocníkem účetního zemské správy, a snaží se od něho jako člověka znalého a váženého dozvědět, co a jak má přesně udělat. Nalézá jej však uprostřed hýřící společnosti a stane se zajímavou postavou jejich napůl vážného, napůl ironického opileckého reje, z něhož vyjde sice s informacemi, ale zmaten zčásti i tím, jak se baví jiní „důležití lidé“, kteří ho nakonec opili, jak zákon káže. A ve chvíli, kdy od společnosti odejde, zažívá venku ve tmě, vlastně jakoby mezi dvěma tmami, tmou kolem něho a pod ním a tmou nahoře, nad ním pocit přesahu své vlastní osoby, který ho velmi povznáší:

«А сверху тоже была чернота, но чернота зовущая, чистая, как дорогой бархат, бездонная и нестрашная.

Блестящие тьмы толпились в ней, тьмы недосягаемых вечных огней, негасимых мировых лампад.

⁸ «...теперь тоска уходила, и жизнь начинала манить будущим, которое еще таится, но уже идет и придет, и принесет что-то хорошее. И рождалось трепетное о позывающее ожидание.» В: Шмелев, И. С.: Повести и рассказы. Москва 1960, с. 43.

⁹ Шмелев, И. С.: Повести и рассказы. Москва 1960, с. 39.

Неслышным бегом мерили ее незнаемые звезды, с скрытым сознанием из конца в конец неслышно скользили метеориты. И Млечный Путь широкой жемчужной полосой проложил там ему одному ведомую дорогу.

[...] И в нем, маленьком, грязном и заблудшем, билась сверкающая точка, билась, гасла и вспыхивала.»¹⁰

Domů ho dovedl Sinica, sám Uklejkin se opilý motal po ulici a narážel do sloupků. Vypravěč bezprostředně po této scéně řadí kratičkou kapitolku, která kontrastně předznamenává další vývoj; líčí v ní, jak Matrjona opouští tutéž noc postel, v níž spí s Uklejkinem, a jde za přepážku k podnájemníkovi, k Sinicovi. Tutéž noc, kdy Uklejkin zažil povznášející pocit naděje a dotknul se čehosi velkého, objevily se stíny:

«Хрипел Уклейкин. Пьяные тени шли на него, окутывали и давили. Тени мертвой жизни.

Ходики простучали три.

И снова, но уже уверенно, скрипнула дверь.

И тени шли и давили.»¹¹

Přesně v tu noc začíná Uklejkinovo drama. On žije občansky, jeho žena opětovaným vztahem k Sinicovi. Práce jde zcela stranou a Uklejkin navštěvuje nejprve se Sinicou, později bez něho (aniž tuší, proč Sinica na schůzi nejde) předvolební schůze a pln nadějí poslouchá a daleko více citem než rozumem hodnotí kandidáty a jejich vystoupení. Veškerá jeho energie je napojena na tuto činnost.

Zklamáním je pak pro něj sama volba – lístek do urny vhodili za něj a pak už jej z volební místnosti v podstatě vyhnali. Nadchází chvíle uklidnění a čekání na věci příští. Matrjona vidí, že se zklidnil, zhubnul – a dokonce nepije. Záhy ale přicházejí náznaky posunu k horšímu: odjíždějí delegáti, ale ne ti, které volil on – a navíc se mu tam Sinica ztrácí a Uklejkin je po celou dobu loučení s delegáty na nádraží sám; poté před ním Sinica chválí Matrjonu a říká Uklejkinovi, že s ní neumí žít; Matrjona je sice klidnější, ale odcizení mezi nimi oběma trvá. Ještě větším zklamáním je pak fakt, že se prakticky nic neděje – život se nelepší a Uklejkin má pocit, že je vše stejné jako dřív a že očekávaná změna nepřichází. Namísto společenských změn však přijde zásadní zlom v jeho soukromém životě: jedné květnové noci se Uklejkin probouzí a zjišťuje, že je sám – a přichází zraňující podezření: «Он вспомнил, что и Синицы нет в комнате... Острое подозрение родилось внезапно. Всплыли в памяти слова Синицы: „С бабами надо уметь...“»¹² Vyzývavé chování a vyhybavé odpovědi Matrjony nenechávají Uklejkina na pochybách, jak se věci mají. Matrjona mu navíc říká, že je těhotná.

Tato epizoda je zlomem, od kterého se odvíjejí veškeré další události. Pro Uklejkina končí krátké období, kdy se nechal unášet krásnými idejemi, jejichž no-

¹⁰ Там же, с. 50–51.

¹¹ Там же, с. 51.

¹² Там же, с. 89.

sítem byl Sinica. Dal mu ideje a krátkodechou naději, vzal mu ženu a budoucnost. Jedinou světlou výjimkou je pěší výlet s Matrjonou a Mišutkou ke klásteru za městem – jakoby naposledy dostali všichni tři možnost být pospolu, prostě, bez nenávisti, bez falše, bez minulosti i budoucnosti, jen teď a tady. Vše další už připomíná jen krátké zastavení před propastí, neboť události nabírají rychlý spád.

Impulesem se stává krátký rozhovor v čajovně, který má dalekosáhlé následky: «Как-то, в чайной, знакомый самоварщик Крючков спросил, посмеиваясь:

- Живет, жилец-то?
- Живет. А что?
- Да н-ничего... Еще не согнал?
- А за что мне его гнать?
- Да, конечно... ежели не за что...
- Ну и ... нечего!

A на сердце легло. Кое-что вспомнилось: белая майская ночь.

После разговора ходил мрачный, не разговаривал ни с женой, ни с Синицей, а поглядывал исподлобья, стараясь уловить что-нибудь, и думал, думал. [...] В душу ползла пустота, что делала жизнь без выхода, от которой он и хотел уйти куда-нибудь, где бы ни пути ни дороги не было, а так ... лес.»¹³

V den, kdy se vraceli delegáti ze zasedání, se Uklejkin vrátil k pití. Při návratu zastihl Matrjonu, jak vyčítá Sinicovi, že si místo ní našel jinou. To, o čem možná ještě mohl ještě pochybovat, se stává nezvratnou skutečností: Matrjona byla Sinicovou milenkou, nenarozené dítě je Sinicovo. Uklejkin se vrhá na ženu, Sinica ji brání a oba dva muži se pouštějí do bitky, ze které je vytrhne až domovník. Celá divoká scéna končí definitivním Sinicovým odchodem, při kterém vůbec nebere ohled ani na Matrjonu, ale ani na nenarozené dítě. popírá tak vše, co s ním jako hodnotné vešlo do Uklejkinova života – velké ideje a s nimi spojený sen o lepším životě stejně jako pocit přátelství.

Uklejkin má pocit, že jediný, kdo to může napravit, je policie. Na policejní stanici ale se svou žalobou nepochodí – vyjadřuje se nejasně, má tam špatnou pověst, záležitost jim připadá soukromá a nikoli „úřední“, takže jej nakonec vyhazují ven. Kam se může nešťastný a ublížený Uklejkin vrtnout? Samozřejmě do čajovny k vodce, nechává si ji nalít do čajníku. «Уклейкин сидел и пил. Пил и ни о чем не думал. Все мысли точно слиплись, завязли где-то. [...] Изнутри, из самой глубины, где все было так примято и забито, начинало подыматься, бурлить.»¹⁴

Během chvíle je tu „starý“ Uklejkin – opilec, křikloun, výtržník, co má rád skandály a předvádění se na veřejnosti. Z čajovny ho vyhánějí na ulici, tam nadává, stěžuje si, křičí a uráží. Dostává se k lidovému domu, kde nedávno probíhaly předvolební schůze. Dům je zamčený a Uklejkin, který chce promluvit jakoby

¹³ Там же, с. 96.

¹⁴ Там же, с. 105.

před schůzí, nakonec rozbíjí okno, aby mohl dovnitř. Jenže se pořeže a mezitím dorazí i policisté, kteří se jej snaží zpacifikovat. Ve vzniklé nepřehledné bitce je tím, kdo nejvíc utrpí, právě Uklejkin – roztrhají na něm oděv, ztratí boty, skončí na policejní stanici, odkud ho druhý den ráno vyhodí na ulici.

Pro Uklejkina, který se nachladil a onemocněl, nastává podivná doba. «Еще семь дней прошло в жизни Уклейкина. Он не видал их. Они проползли без задержки, провалились под ровное и сухое чиканье ходиков в тусклой и затхлой мастерской. Для него не было времени, потому что он не мог различать, когда начинался день, когда густились сумерки. [...] теперь ничего не существовало для него. Ни *здесь*, ни *там*. Он был нигде и везде.»¹⁵ Pohybuje se v jakémsi horečnatém snu, ve kterém není schopen oddělit vidiny od vnější reality; vše mu splývá v jakousi podivnou pseudorealitu zaplavující jeho vědomí obrazy toho, co viděl a zažil i absolutními fantaziemi. Objevuje se jakési nebezpečné *ono*, které ho ohrožuje. Policejního doktora považuje za maskovaného Sinicu, takže jej napadá. Ani po jeho odchodu nic nekončí, vidiny pronásledují Uklejkina pořád intenzivněji: «Он видит, что это Матрена, но опасается – не превратилось ли *оно* в Матрену, чтобы заставить его ступить на пол. [...] *Оно* висит над ним и глядит, и двигается по стене черная лапа, хочет схватить его, как только он шевельнется. Кто-то фукнул, пропал желтый огонек, черная лапа.»¹⁶

Pocit ohrožení, samoty, ve které se musí sám bránit tolika nebezpečím, vede k posledním Uklejkinovým činům:

«И когда он понял, что гибнет, он с силой ударил руками об пол и сжал что-то холодное и сверкающее – резак.

Скрипнуло что-то позади, зашевелилась стена и ушла. *Оно* стояло теперь над ним, большое и белое, с вздрагивающими пальцами и черными прядями волос: вышло из-за стенки.

И вдруг нагнулось с криком, и вытянуило вздрагивающее руки, чтобы схватить. Но он ударил в него тем, что было в руке, и вертел и сверлил.

И тогда белое крикнуло всеми страшными голосами, забило между ним и стеной и завывло. И только на один миг появилось сознание – Матрена это? – и погасло. [...]

Он оторвал руку от белого, уже притихшего, и старался сорвать с себя белые петли, но они опутывали и душили. [...]

Тогда, слабее и задыхаясь, он ударил себя по горлу и оборвал петли. И они поплыли от него, бледнее и тая, а в него хлынула густая и теплая волна и потопила.

Он вытянулся, как после долгой работы, усталый и тихий.

Чуть отдавались шумы. Чуть, как далекие зарницы, вспыхивали огни.»¹⁷

Uklejkin skončil jako dvojnásobný vrah a sebevrah.

¹⁵ Там же, с. 109–110.

¹⁶ Там же, с. 113.

¹⁷ Там же, с. 115.

Bylo by jistě hrubým zjednodušením, kdybychom konstatovali, že jej k takovému konci přivedl pouze kontakt s ideologií, jejímž nositelem byl Sinica. Přesto příchod Sinici do rodiny znamenal pro Uklejkina zásadní změnu, obrat: namísto pasivně přijímaného otravného stereotypu práce a pití, života bez ideálu a bez naděje přišel krátký úsek života, kdy se ze životem ubližovaného ševce změnil ve společensky aktivního jedince, zajímal se o dění kolem, měl pocit, že toto dění může dokonce ovlivnit. Zapomněl na beznaděj a našel svoji představu lepší budoucnosti. Ztělesňoval mu ji jednak Sinica sám (a proto se stal jeho přítelem), jednak ideály, s nimiž jej seznámil a které v jeho očích zastupoval on i jeho přátelé.

Byly to pak oba tyto faktory, které Uklejkina zklamaly. Praktická realizace ideologických ideálů a představ, které si na jejich základě Uklejkin udělal, vůbec nebyla tak rychlá, jak by si to byl Uklejkin ve své naivitě představoval – nebyli zvoleni „jeho“ delegáti, i po návratu delegátů ze shromáždění byl jeho život a zabezpečení rodiny stále stejně těžký a kýžená lepší budoucnost nenastala. Dokonce naděje, již sebou nese těhotenství jeho ženy, se pro Uklejkina stává prokletím: otcem dítěte je nade vší pochybnost Sinica. Druhé a větší zklamání představuje pro Uklejkina právě Matrjonina nevěra a to, že jejím partnerem se stal zrovna onen nositel vznešených myšlenek; Sinica totiž Uklejkina ranil dvojnásobně – jako nositel nového (nová víra, nová slova, obnovená naděje na lepší a rovnoprávný život), které se ukázalo klamným, i jako přítel a příklad pro to, jak nositelé nových myšlenek, nové ideologie mají žít. Pasivní a ušlápnutý Uklejkin se upnul ke zdánlivě silnému Sinicovi, ten ale selhal.

Je velmi pravděpodobné, že Šmeljov psal svoji povídku jako jistou formu reakce na Gorkého román *Matka* (1906). Svědčila by o tom podobná výchozí situace nepříliš urovnané žijícího mužského protagonisty, který se dostává do kontaktu s povznášejícími a naději přinášejícími myšlenkami a ovlivňuje svoje okolí, mimo jiné ženu, která je mu nejbližší, v daném případě svoji matku. Šmeljov toto schéma proměňuje v situaci ženatého muže, který již zažil mnohá příkoří, a to jak „od života“, tak od své nejbližší ženy, v tomto případě od manželky. Zatímco Pelageja Nilovna se jen pomalu dobírá sympatií k tomu, co její syn považuje za správné, Šmeljov vybočuje z rámce harmonického vztahu mezi oběma protagonisty a vnáší do trojúhelníku *on – ona – ideologie* výraznou disharmonii. Projevuje se ve složitém akceptování dítěte, které spolu manželé nezpłodili, v jiném očekávání od života mezi Uklejkinem a jeho ženou (její touha užívat radostí života), v nevěře Matrjony s podnájemníky i ve stálých hádkách, v tom, že svému muži laje, aniž se ho snaží pochopit (je to Uklejkin, kdo je smířlivější, vstřícnější a empatičtější).

Zatímco vstupní situace jakoby připomínala Gorkého román, závěr povídky daleko více souzní s románem *Мелкий бес* vydaném v tomtéž roce (1907) Fjodorem Sologubem. Třebaže je to román s hrdiny ze střední třídy (Peredonov je profesor), jeho vztah mezi ním a Varvarou je výrazně disharmonický. V Sologubově románu nehraje roli ideologie, ale závěr je stejně tragický počínaje ztrátou reálného vnímání vnějšího světa až po morbidní zakončení.

To nové, co Šmeljovova povídka přináší, je právě zobrazení selhávajícího představitele nové ideologie. Postavy Matrjonina milence, jímž se Sinica stává, je tím, co jde proti trendu jisté skupiny spisovatelů ukázat představitele nové ideologie jako vzor pro proletáře. Sinica je podobně jako Turgeněvův Insarov (román *Накануне*) postaven mimo reálnou revoluční činnost, ta je jen jakoby tušena „na pozadí“ příběhu. Stejně jako Turgeněvovi hrdinové měl či mohl by Sinica osvědčit svoji sílu ve vztahu k ženě, jenže právě v tomto vztahu i tváří v tvář Matrjoninu těhotenství plně selhává. Dvojice Matrjona a Sinica daleko spíše připomíná nakrátko vzniklou dvojici mezi mladým teroristou a prostitutkou z Andrejevovy povídky *Тьма*, která ovšem vznikla o rok později (1908) a byla jedním z důvodů názorového rozchodu mezi Leonidem Andrejevem a Maximem Gorkým. V obou povídkách bychom ženu, která se nakrátko objevuje v životě mužské postavy, mohli označit za svébytný katalyzátor; v obou případech dochází k odhalení zásadní slabosti na straně ideologicky orientovaného muže.

Převážně realisticky napsaná povídka Ivana Šmeljova podle našeho názoru tedy přináší pro ruskou literaturu do jisté míry tradiční obrázek „malého člověka“, avšak spíše než na sociální kritiku míří na zobrazení nového rizika: „malý člověk“ bude vyburcován ke společenské aktivitě ve jménu ideologie, která pro něho bude přitažlivá a bude mu hodně slibovat, v konečném účtování však přijde nejen o iluze, které mu ideologie dala, ale i o zbytky osobního „malého“ štěstí, protože ten, kdo jej pro onu ideologii plnou lákavých příslibů získá, sám nedostojí některým z těch principů, které jím hlásaná ideologie obsahuje. Tato „zrada“ nakonec za dramatických peripetií, které nastaly, připravila ševce Uklejkina i o to základní, co mu ještě zbývalo – o rozum, o ženu i o vlastní život.

